

Jag har läst om

Av GUNNAR EKELOF

Knut Hamsun till 90-årsdagen

DEN 4 augusti i år fyller Knut Hamsun 90.

När man skriver om honom i onådens år 1949 kan man inte gärna undvika att beröra hans förhållande under sista kriget. Egentligen borde detta göras av en norrman, inte av en svensk. Jag skall också i detta avseende fatta mig kort och sakligt.

Av norska vänner har jag följande uppgifter: 1) Det huvudsakliga ansvaret skulle ligga hos fru Hamsun och sönerna medan den döve egocentrikern Hamsun snarare skulle få betraktas som ett tragiskt psykologiskt fall; 2) I landsförräderprocessen behandlade norrmännen Hamsun »pent», han dömdes visserligen till stor förmögenhetsförlust, men huvudsakligen därför att hans ärkenazistiska familj inte skulle ha pengar att röra upp damm med, han lär ha trivts storartat på det ålderdomshem där han (i st. f. rannsakningsfängelse) under processen var inkvarterad och han bor nu kvar på sitt gods.

Ur egen (och tidningarnas) fatabur skulle jag kunna tillägga: Hamsuns besök hos Hitler lär ha varit ett fullkomligt spex. Båda pratade för fullt men

den ena hörde inte vad den andra sade och Hitler lär i fullt raseri ha sagt åt sin betjäning att sånt folk vill jag inte vidare ha att göra med... Nå, det var ju i alla fall mycket nog att under Norges ödestimmar över huvud taget vilja besöka Hitler. Vidare: Vad Hamsuns hat mot engelsmännen ytterst beror på vet jag inte, men något ligger väl under, kanske ungdomsminnen, kanske hundåren i Amerika, hans tyskvänlighet antar jag vara ekonomiskt betingad eftersom han där hade sin största publik. I båda fallen får man väl förutsätta personliga motiv, småaktiga och kanske karaktärsfula, i varje fall sjukligt egocentriska.

Innan jag går vidare till vad jag läst och läst om skulle jag för AvB:s publik vilja framställa två näraliggande fall, visserligen inte politiska men ändå... Ännu på 80- och 90-talen gick det inte att i »bättre» familjer hos oss ens nämna Almqvists namn och vid ungerfär samma tid kände sig Strindberg så hatad att han måste gå i landsflykt.

Jag kan tillägga ännu ett fall som inte rör oss: först 1946 har Baudelaire blivit rentvådd från osedlighetsdomen

av 1857 — de sex beslagtagna dikterna i »Fleurs du Mal» omtrycktes visserligen i samlade utgåvor fr. o. m. 1911 men det var olagligt och kunde ske endast på grund av att myndigheterna blundade.

Det är som sagt inga politiska fall. Men de visar att allt går igen och att allt går över och att vi måste förlåta oss själva vad våra stora män kunnat göra. Ur världslitteraturens synpunkt förtjänar Hamsun givetvis kritik — det gör alla som producerat sig — men inte fördömelse.

Jag hade inte så mycket tid på mig när det gällde att välja en bok av Hamsun, annars skulle jag gärna ha läst om *Mysterier*, kanske *Rosa* och *Benoni*. En vandrare spiller med sordin med dess inledning och avslutning, kanske också *Segelfoss* by därför att den så väl speglar Hamsuns konservativa och aristokratiska ideal som väl inte varit utan betydelse för hans politiska ställningstaganden.

Jag fick begränsa mig till *Pan*, *Sult* och *Markens Grøde*. När jag drar mig till minnes gymnasistårens intensiva Hamsunupplevelse så var det nog bara *Pan* som riktigt höll. Bönderna i *Markens Grøde* föreföll mig för idealistiskt bjørnsonska, nu, tjugu år efteråt, och svälten i *Sult* för genialisk och fin-desiclé-betingad — den är i så hög grad tysk romantik eller rysk »realism» att man har svårt att tänka sig fri från de eventuella förebilderna.

I *Pan* finns dessutom denna för Hamsun typiska grundupplevelse, så gott som genomgående i hela hans verk: motsatsförhållandet mellan en ensam och avvikande hjälte och en oförstående, avundsjuk och futtig omgivning. Man får väl anta att detta från början varit Hamsuns eget problem, och ett problem som inte ens framgången hjälpt honom över. Men det har också varit en av tidens litterära moder och en av »de lokale Forhold» betingad

reaktion. Samma aparta hjältetyp finns hos Herman Bang i Danmark, Rilke i Tyskland, Mikael Lybeck i Finland och bland andra Heidenstam och Söderberg i Sverige, inte ens Strindberg har gått fri för den om man drar sig till minnes »I hafsbandet». Medelbart eller omedelbart är det väl även i Hamsuns fall Nietzsche som ligger bakom och med honom en god del av romantiken. För den hamsunska samhällskritiken åter har ryssarna stått som mönster — om man nu skall tala om det!

För viktigaste förebilden är ju ändå den nordiska verkligheten, isoleringen, melankolin och avundsjukan som inte bara är kungligt svensk. Storslagen natur och social småskurenhet torde vara något som än i denna dag sätter sin prägel på den skandinaviska Norden — och detta trots alla omskrutna reformer, trots en genomgripande ståndsglidning och trots den enorma utvecklingen av alla slags kommunikationer med yttervärlden. Jag vet att många utvecklingsoptimister kommer att opponera sig mot vad jag nu säger, men är det inte för att de »aldrig drabbades av renhet» (Karin Boye), d. v. s. av den apartes livsvillkor? Hur mycket värre var det inte förr i tiden då Hamsun stod i sin ungdoms flor, eller ännu längre tillbaka då löjtnant Thomas Glahn, hjälten i *Pan*, levde och jagade. Skall man rikta en kritik mot Hamsuns samhällskritik så är det att han i olikhet med landsmannen och målaren Edvard Munch — också en apart — aldrig riktigt lyckats förnya sig och låta detta vara detta och det framfarna framfaret. Han har bitit sig fast i sin negativa sociala inställning och vad där kan ha funnits av lidna oförrätter och på så sätt fått icke önskvärda drag av sina egna modeller: det finns mer av obsession än av förlåtelse hos honom. Han har lite för stor lust att se grandet i sin broders öga. Kanske är han därför inte i renaste mening en ensam. Klarast märks det i *Markens Grøde* — av de böcker jag nu läst om — för idealbon-

den Isak tror man nog inte riktigt på: hans roll är lite för mycket att göra de andra i bygden en smula solkiga och misslyckade.

Så tillvida kan man kalla Hamsun primitivist som han tycks ha en tämligen ogrumlad tro på »den gode vilden», vårt arv från bibel och sjuttonhundratals. Denne gode vilde är nästan allsmäktig i naturen och hjälplös i kulturen och liksom Adam och en av Gilgamesh-eposets hjältar går han förlorad genom ett syndafall. Kvinno- och kärleksskildringen i Pan är emellertid ingalunda osannolik: de av oss som ännu haft någon närmare kontakt med en äldre generation känner igen den i ståndsskrankor isolerade, otillfredsställda hysterikan med alla hennes nycker, samma slags hjältnina som hos Ibsen och Strindberg numera förefaller oss så överklig att vi tar ordet kvinnohat i mun. En viss kategori av män dras till denna typ och den finns nog än fast den har förändrats och förskjutits: från att ha varit jungfruligt lynnig, ofta »elak» har hon blivit depraverad eller — frigid och målmedveten samhällskvinna (honny soit qui mal y pense). Över huvud taget uppvisar Pan ett remarkabelt psykologiskt samspel: Mack, denna urtyp för en halvfin patron, doktorn, som tappert gör det bästa av sin avsigkommenhet, den finske baronen och vetenskapsmannen, som måtte ha varit en hatupplevelse för Hamsun eftersom han om jag inte minns fel åter dyker upp i Siste Kapitel, allt småfolket som för en gångs skull inte är avogt skildrat utan som »goda vildar» de också, och slutligen den gåtfulla pubertetsflickan Edvarda, hysterikan. Men hur skall man i modern mening kunna »förklara» hennes makt över Glahn, denne personifierade naturgud. Det går, men bara symboliskt och legendariskt: kanske så att hon förgiftar naturen för honom genom att i sin tur personifiera den och koncentrera den till sig, genom

att hon blir ormen i detta paradis. Det var inte människor han sökte och framför allt inte *en* människa. För övrigt har vi så svårt, numera, att förstå vad »olycklig kärlek» i själva verket var och vad den betydde som verklighet alltsedan sjuttonhundratalets död och Werthers självmord. Men man behöver bara tänka på Victoria Benediktssons drama för att inse att det hela kunde vara sannolikt, även bland frigjort intellektuella. Och om andra sådana dramer läser vi ännu dagligen och stundligen i tidningarna fastän vår nya psykologi kommit oss att anse förövarna mera som sinnessjuka. På Glahns eller på Hamsuns tid med dess långt vanligare fall av *den sortens* miljöskador torde även normalare om också veka personer ha kunnat råka ut för liknande. Och på ett eller annat sätt livsodugliga är de allra flesta av Hamsuns personer.

Efterskriften med det provocerade mordet-själv mordet på en jakt i Indien är puerilt i hela sin stil men det är avslöjande både för författaren och hans alter ego, för som ett sådant får man väl betrakta huvudpersonen i Pan. Hans utmanande uppförande mot jaktkamraten har inte så litet av Hamsuns eget utmanande uppförande gentemot opinion och omgivning, ofta omvitnat även före kriget.

Högst står bokens naturlyrik och här har den ingenting förlorat, snarare vinner den vid en omläsning även så här långt efteråt. Detta väldiga landskap och författarens förmåga att på ett så enkelt sätt få fram det underbara sommarnattsljuset över landskapet skall man aldrig glömma. Så kan nog bara en nordbo skildra naturen, eller en anglosaxare, bland ryssar nästan bara Turgenev, om man nu håller sig till prosan. Hur mycket Strindberg må ha förkättrat det heidenstamska »Jag längtar stenarna» får vi väl anse att vår skandinaviska litteratur, människofientlig som den ofta är, här gjort sin egenartade insats på gott och ont.

Innern och drottningen

Av LARS ÖHNGREN

EN backe leder upp till slottet, en backe leder upp till biblioteket och en backe leder upp till domkyrkan och sedan man lyssnat till kajorna kring dess torn en stund leder den backen vidare upp till universitetet. Och alla de backarna för dem som inte orkar upp med väldig fart tillbaka ner till en smutsbrun å där de kan dränka sig om de vill. Och därnere där ån flyter ser man bara slät mark, backarna är de enda höjderna i trakten. Men sällan dränker sig någon av dem som inte orkat upp för backarna i ån, det verkar som om de nöjde sig med att stå på de många små broarna över ån och meditera och tveka evinnerligen om de skall ta språnget eller om de skall skaffa sig en båt och fara längs ån ut i världen.

Staden med backarna och ån är visst världens finaste för många och i alla händelser ganska märkvärdig för dem

som kommer från andra håll i landet. Bara inte från huvudstaden, förstås, de som kommer från huvudstaden ser gärna ned på allt annat i stadsväg och också på den här staden och i detta fall är det nog en hel del avundsjuka med i nedseendet. Ty det kommer till staden vid ån många verkligt fina ungdomar, ja, det förefaller som man där än i dag kan stöta på folk som inte vet något alls om bortflyendets vägar. Åtminstone har jag aldrig sett så många aktningvärda unga människor på en gång på samma plats, jag kunde då räkna till tio av dem om så hade gällt. Sådana människor var jag och de som var med i min värld inte vana att möta och vi såg ned på dem i avundsjukans nedseende.

Den finaste av dessa märkliga unga människor spelade handboll i samma lag som jag.

Sedan jag tjatat och gnällt och skällt